

שיטת הרמ"א בגירושין בלא דעתה

הרב מיכל פאלק

הקדמה

נושא מאמר זה הוא בירור שיטת הרמ"א באבן העזר סימן קיט, בעניין תקנת שוטה ובחרם דרבינו גרשום שלא לגרש אישה בעל כורחה. בתחילה נציג שניים מפוסקי דורו של הרמ"א שדנו בעניין גירושין בעל כורחה. ועל רקע שיטות אלו מתבררת שיטת הרמ"א כמין חומר. כך נשאל הרש"ל בשו"ת (סימן סה):

שאלה אחד היה לו אשה כמה שנים ונהגו יחד כאורח כל ארעא עד שבא עליה מידת הדין ונתקללה עד שראתה מחמת תשמיש כל פעם ופעם עד שהוחזקה לו באיסור עולמית, אי שרינן ליה להוציא בכתובה בעל כורחה. אף ש' גרשון מאור הגולה גזר שלא לגרש בעל כורחה כהאי גוונא בודאי מודה. ולא גזר רבי גרשון לבטל פריה ורביה. ולא גרע מהיכא שנשתגעת, שיכול לגרשה על ידי שליח וליחד לה כתובה באם תתפקח תקבל גיטה, משום בטול פריה ורביה, אף שאפשר שתחזור ותשתפה. מכל שכן הכא, שאין לה תיקון עולמית להאי גברא, שיגרשנה בעל כרחיה ויתן לה כתובתה.

הרש"ל עצמו יוצא נגד הנחות היסוד בדברי השואל, ואוסר גם ברואה מחמת תשמיש וגם בשוטה. הוא פוסק כשיטת הראב"ה בתקנות שלא לגרש אישה שוטה, בחרם דר"ג שאין לגרש בעל כורחה, וכן בחרם שלא לישא אישה שניה. בכל אלה פוסק הרש"ל שכולן תקנות חמורות ומחייבות עד כדי כך, שהן חלות אפילו כאשר הן מונעות מהאיש לקיים מצוות פריה ורביה. התקנה מחייבת באופן מלא ללא כל דרך להקל ולהתיר.

מאידך, בבית יוסף, אין דיון מפורש בתחילת הלכות גיטין על נושא גירושין בעל כורחה. הדיון כולו תלוי בסוגיית "עילות גירושין" מסוף מסכת גיטין¹. המשנה בגיטין מביאה מחלוקת בין בית שמאי, בית הלל ור' עקיבא מתי אדם מגרש אשתו ובאיזו עילה. בית שמאי סוברים שמגרש דווקא כאשר מוצא אשתו ערוות דבר. בית הלל סוברים "אפילו הקדיחה תבשילו" ורבי עקיבא סובר שאפילו מצא אחרת נאה הימנה. מתוך דברי הבית

¹ גיטין דף צ'.

שערים

יוסף, נראה שהוא פוסק כשיטת בית הלל ואפילו במקרה שיש לו עילה 'קלה' כגון שהקדיחה תבשילו יגרש, ואין צורך שימצא בה דווקא ערוות דבר, כשיטת בית שמאי. הסוגייה מסתבכת מעט לאחר שהגמרא מחלקת בין זיווג ראשון לזיווג שני, ואומרת שבזיווג ראשון גם לאחר שהקדיחה תבשילו אין ראוי למהר לגרש. כך או כך, בפסיקת השולחן ערוך כלל לא מוזכר חרם רבינו גרשום שלא לגרש אישה בעל כורחה. הסוגייה היחידה שמופיעה היא שאלת "עילות גירושין". קרי, אילו עילות נדרשות על מנת שיגרש את אשתו באופן הראוי.

בבית יוסף דין גירושי אישה בעל כורחה מופיע בקצרה בהמשך הסימן, באופן אחר לגמרי מהאיסור של החרם.

וכתב הרשב"א בתשובה אחרת (ח"ד סי' קפו) כל שנשא במקום שאין מגרשין אלא מדעת האשה סתמו כפירושו ועל דעת כן נשאה שלא יגרשנה אלא מדעתה ואם יגרשנה שהוא חייב במה שנהגו לחייב העובר על אותו מנהג בין בקנס בין בנידוי ואפילו הוציאה מהמקום ההוא והוליכה למקום אחר אינו רשאי לגרש אלא על פי דרך מנהג מקום הנישואין שעל מנת כן נשאה וכל שכן אם יש שם הסכמה ידועה ויכולים הם לקנסו באותו קנס או לנדותו כאילו נשא וגירש שם עכ"ל:

הבית יוסף מביא את תשובת הרשב"א שבמקום בו מקובל שלא לגרש בעל כורחה, מכיון שנשאה **על מנת** כן ועל דעת כך, הרי שאינו יכול לגרשה בעל כורחה. סברת הרשב"א כלל לא מתייחסת לחרם ולאיסור אלא לשאלה של המוסכמות החברתיות. יוצא בחברה שהדבר מקובל או שבני הזוג הסכימו ביניהם, כלל אין בעיה.

בעניין תקנת שוטה, הבית יוסף בשולחן ערוך פוסק כשיטת הרמב"ם, שאם גרשה מגורשת. בכל מקרה, גם כאשר לא מגרשה בגלל התקנה, הוא פטור משאר, כסות, עונה, ריבוי ולפדותה. כלומר, תקנת שוטה מצומצמת ומוחלשת בעולמו של הבית יוסף.

בתקנה השלישית שהזכרנו, חרם רבינו גרשום שלא לשאת שתי נשים, השולחן ערוך מזכיר את הדין אך מעיר שהוא לא פשט בכל ישראל, וכן מציין שאף במקומות שפשט, תוקן החרם לחול רק עד סוף האלף החמישי.

ש ע ר י ם

הבית יוסף פועל דומה לחרם במגרש בעל כורחה, ומביא נימוקי יוסף המעיר שאף אם אין חרם, אם מדובר במקום שנהגו לא לשאת ב' נשים **שעל מנת כן נשאה**, את האשה הראשונה, ממילא לא יכול לשאת שתי נשים.

שיטת הרמ"א

בשיטת הרמ"א הדברים פחות ברורים. מצד אחד, התקנה והחרם נראים מחייבים ובעלי תוקף, אך מאידך ישנם הרבה סדקים ופתחים להקל. ראשית אציג את ההערות השונות ברמ"א ואפרט את השאלות הלא ברורות בשיטת הרמ"א. לאחר מכן ננסה להציג הצעה בהבנת שיטת הרמ"א, שדרכה גם הבלבול יקבל פשר.

דברי השולחן ערוך בסעיף ג':

לא יגרש אדם אשתו הראשונה אא"כ מצא בה ערות דבר

הרמ"א מעיר עליו שתי הערות:

- א. אבל בלאו הכי אמרינן כל המגרש אשתו ראשונה מזבח מוריד עליו דמעות
- ב. ודוקא בימיהם שהיו מגרשין בעל כורחה אבל אם מגרשה מדעתה מותר

נראה לכאורה שמצד אחד אף כאשר מצא בה ערות דבר, יש פגם בגירושי אשתו הראשונה². מאידך כאשר מגרשה לרצונה, כתקנת רבינו גרשום, הכול בא על מקומו ואין כלל בעיה בגירושין. בלשון הרמ"א מדויק שיש פער בין "ימיהם" קודם תקנת רבינו גרשום, לימינו שאחרי תקנת רבינו גרשום. רבינו גרשום לא רק תיקן שלא לגרש אשתו בעל כורחה אלא תיקן תקנה רחבה יותר שהדבר ראוי ומתוקן ברגע שזה לרצונה.

בסעיף ו' על דברי השולחן ערוך ש"יכול לגרשה בעל כורחה" מעיר הרמ"א כמה הערות. הראשונה נראה שמחדדת את הדין המקורי שבעל מגרש בעל כורחה:

ואפילו אין לו לשלם לה הכתובה ונדונייתה אינה יכולה לעכב משום זה הגרושין אלא תתגרש ותתבע אותו מה שחייב לה

² צריך עיון איך זה מתיישב עם דברי הרמ"א בסעיף ג, על כך שבמקרה שעוברת על דת יכול לגרשה בעל כורחה. נשמע שעוברת על דת כלל לא חלק מהחרם דרבינו גרשום. ועיין בנושאי כלים על אתר, למשל הט"ז סעיף קטן ד.

ש ע ר י ם

הגט לא תלוי בנתינת הכתובה. גם אם יש סברה שיש כתובה על מנת "שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה", ולכל הפחות בשביל לגרש אשתו גם אם זה בעל כורחה חייב לתת כתובה³. על סברה זו מעיר הרמ"א שאין הדבר כן, אלא יכול לגרש בעל כורחה גם ללא כתובה. אלא שמיד מוסיף הרמ"א:

אבל רבינו גרשום החרים שלא לגרש אשה שלא מדעתה.... ואפילו אם רוצה ליתן לה הכתובה אין לגרשה בזמן הזה שלא מדעתה

מול הדין המקורי שבעל מגרש אשתו בעל כורחה בכל מקרה גם ללא כתובה, יש את חרם דרבינו גרשום שאין מגרשין שלא מדעתה. וגם במקרה זה מתייחס הרמ"א לכתובה, לכך שהכתובה לא תשפיע על העניין כלל. ללא רצון האישה, אסור לגרש גם אם נותן את הכתובה.

נראה לומר שניסוח הדברים זה כנגד זה מוכיח שחרם דרבינו גרשום מגדיר מחדש את הלכות גיטין. קודם החרם, ההגדרה הבסיסית לאפשרות מתן גט הייתה שצריך רק את רצון הבעל, והאישה תתגרש בעל כורחה. לאחר החרם צריך גם את רצון האישה. כשם שבדין המקורי, הכתובה והצד הממוני לא השפיעו על הגירושין כך גם אחרי החרם הכתובה והצד הממוני לא משפיעים על הגט. החרם הוא לגמרי במישור הגירושין בעצמן⁴.

הרמ"א ממשיך עם דין נוסף:

עבר וגירשה בעל כורחה בזמן הזה ונשאת שוב אין האיש נקרא עבריין

צריך עיון מה כוונת הדברים. האם הגירושין חלו כראוי ונשאת לכתחילה, או שמא גט בעל כורחה לפחות קודם שנשאת לא חל באופן מלא ונשאת בדיעבד? ובלשון הסעיף ממש, על מי מוסבת האמירה ש"אין האיש נקרא עבריין", על המגרש או על הבעל החדש⁵?

³ וכן מופיעה שיטה כזו בבית יוסף בשם הרשב"א ואחרים אלא שדוחה דבריהם.

⁴ ועיין בעזר מקודש על הסימן. מדבריו עולה שאדרבה, החרם פועל במסגרת דיני חרמות ולא בתוך הלכות גיטין.

⁵ יש להעיר כי המקור לדברי הרמ"א מופיע בכלבו. דברים אלו מופיעים ברשימה ארוכה של כל מיני תקנות הקהילות, ונראה שזוהי תקנה מקומית שלא נוגעת לשאלת עצם החלות של הגט. אלא שמדברי הרמ"א וההקשר בו שם תקנה זו הדבר לא ברור כלל. כבר העיר על כך בבית שמואל סעיף קטן י"ב, שיתכן ומכוח החרם לא יחול הגט.

ש ע ר י ם

בכדי לחזק מגמה זו ברמ"א, יש לעיין בדברי הרמ"א בסימן קע"ח בעניין אישה שעד אחד מעיד שזינתה או שהאישה עצמה אמרה נטמאתי וחזרה בה. השולחן ערוך אומר:

לא קינא לה ובא עד אחד ואמר לו זינתה והיא שותקת אם הוא נאמן בעיניו ודעתו סומכת עליו כשנים יוציא ויתן כתובה ואם לאו מותרת לו

מגיה הרמ"א:

"והוא הדין אם היא עצמה אומרת לו שזינתה. כמו שנתבאר לעיל סימן קטו סעיף ו'. ויש אומרים בזמן הזה שיש חרם רבינו גרשום שלא לגרש אשה בעל כורחה, אינו נאמן לומר שמאמינה או שמאמין לדברי העד. דחיישינן שמא עיניו נתן באחרת ואומר שמאמינה אע"פ שאינו מאמין. ומנדין אותו על שאומר שמאמינה וגרם לבטל חרם רבינו גרשום. והוא הדין בכל מקום שלא יוכל לגרש בלא דעת האשה ויש אומרים דכופין אותו ומשמש עמה אע"פ שאומר שמאמין לדברי העד, מאחר שהאשה אינה מודה או אפילו אמרה בעצמה טמאה אני לך וחזרה ונתנה אמתלא לדבריה הראשונים כנ"ל על פי סברה זו. אבל יש חולקים וסבירא להו דאף בזמן הזה נאמן. ואם היה לו קטטה עמה אינו נאמן לומר שמאמין לדברי העד דודאי מחמת שנאה אמר כן"

הדין הפשוט במקרה זה הוא כדברי השולחן ערוך, שבמקרה שחושש לעד האחד חייב להוציא. כשיש חשש לאיסור ברור שאם הבעל מאמין לעד חייב להוציא, כי אל לו לאדם לחיות באיסור. אמנם השולחן ערוך כלל לא מתייחס לחרם שלא לגרש אישה בעל כורחה, אך גם לפוסקים שחוששים לחרם ואוסרים לגרש אישה בעל כורחה, במקרה כזה של חשש לאיסור ממשי הסברה נותנת שהבעל חייב לגרש את אשתו גם בעל כורחה.⁶

אלא שהרמ"א כותב שבזמן הזה, בגלל החרם אינו נאמן לומר שמאמינה. הקבלה בעקבות החרם חזקה עד כדי כך שיש אומרים שכופין אותו לשמש עמה. החידוש בחרם דרבינו גרשום הוא לא רק לאסור גירושי אישה בעל כורחה אלא שברגע שהבעל לא יכול לגרש ללא רצון האישה, יתכן שהבעל מאבד את הזכות להאמין לעד אחד. בדומה לאישה שלא

⁶ בדומה לאישה שעוברת על דת, שגם הרמ"א מודה שיגרש בעל כורחה והחרם כלל לא חל. אלא שברמ"א כפי שאציין לקמן, נראה שמבחין בין שני המקרים ויש עוד להרחיב בטעם לחלק.

שערים

נאמנת לומר שנטמאה שמא עיניה נתנה באחר ורוצה להכריח את בעלה לגרש אותה⁷. והוא הדין גם באיש שלא יכול לגרש את אשתו בעל כורחה וחוששין שנתן עיניו באחרת וממילא אינו נאמן. החרם מגדיר מחדש את מערכת היחסים בין האיש לאישה בהלכות גיטין. מלכתחילה העמידה המשוואה את הבעל ביתרון מול האישה - רק רצון האיש נצרך בשביל גיטין. התקנה משנה לחלוטין את פני הדברים למשוואה של שוויון. לאחר החרם יש צורך גם ברצון האיש וגם ברצון האישה. לא מדובר רק בתוספת חיצונית של דרבנן, אלא בדיוק כמו שאין גט ללא רצון האיש כך לא ניתן לתת גט ללא רצון האישה. לכן, בדומה לאישה שלא נאמנת, גם הבעל לא נאמן להאמין לעד אחד שאשתו נטמאה.

תקנת שוטה: שלא לגרש אישה שוטה

המשך הסעיף מדבר בתקנה שלא לגרש אישה שוטה, כדי שלא ינהגו בה "מנהג הפקר". לדעת שולחן ערוך הבעל פטור מלזונה, לרפואתה ולפדותה, וכן פוסק שאם גירשה מגורשת. בניגוד אליו הרמ"א מעיר שחייב לזונה ולרפואתה, ועוד מעיר שיש אומרים שאפילו בדיעבד אינה מגורשת.

הטעם לתקנת שוטה הוא כדי שלא ינהגו בה מנהג הפקר, ואינו זהה לטעם החרם שלא לגרש בעל כורחה. אבל, בדומה לתקנה שלא לגרש אישה בעל כורחה, גם בתקנת שוטה הרמ"א מתייחס לתקנה באופן רציני עד כדי כך שהיא ממשיכה להיות אשתו גם אחרי שגירשה. אי לכך, כמובן שמחויב להמשיך לזונה ולרפואתה. התקנה מתחזקת עוד יותר בדרכי משה הארוך והקצר, בהם מצוטטים דברי המהר"י וייל, שהתקנה אמורה גם במקרה שאין לחשוש להפקרות האישה ואסור לגרשה, שחכמים לא חילקו בתקנות והיא חלה תמיד⁸.

אך בהמשך דברי הרמ"א בחרם דרבינו גרשום וכן גם בשוטה, הרמ"א משנה כיוון ומציג את המקרים בהם אכן אפשר לגרש למרות התקנה:

גירשה מדעתה, ונמצא פסול בגט, יכול אחר כך לגרשה בעל כרחה (ג"ז שם).
נולדו בה מומין, ע"ל סוף סימן קי"ז אם יכול לגרשה בעל כרחה. יש אומרים
דבמקום מצוה יכול לגרש אשתו בעל כרחה או מתירים לו לישא שתי נשים.

⁷ נדרים דף צ"א במשנה אחרונה במסכת וגמרא.

⁸ סברה זו כלל לא פשוטה וכבר חלקו על סברה זו בנושאי הכלים. למשל, ט"ז סעיף קטן י"ב.

ש ע ר י ם

- א. הרמ"א מציין שאם מלכתחילה הסכימה האישה וגירשה, אלא שנמצא פסול בגט ותוך כדי כך חזרה בה מהסכמתה, אפשר לגרש בעל כורחה. הרמ"א לא מציא נימוק לדבר. למרות שבפועל האישה התגרשה בעל כורחה מותר לבעל לגרשה לכתחילה.
- ב. הרמ"א מפנה לסימן קי"ז, בו במקרה שיש מומין באישה שיכול לגרשה בעל כורחה. אך בקי"ז הרמ"א מסייג דווקא למומין גדולים שאילו היו באיש היו כופין אותו לגרש:

"ולא תיקן ר"ג שתהא האישה עדיפא מאיש"

הרמ"א מצטט את דברי הרא"ש, שכל כוונת התקנה שאישה תהיה כמו האישה אבל לא עדיפא ממנו. לכן במומין גדולים כמו שכופין את הבעל לגרש הוא הדין באישה ויכול לגרשה בעל כורחה. בניגוד להערות האחרות, ההפניה לדברי הרא"ש והאמירה "שלא תהא אישה עדיפא מאיש" מספקים צוהר להגיון הפנימי של החרם. החרם נועד ליצור **שויוניות בין האיש לבין האישה**. לסברה זו יכולות להיות השלכות נוספות במקרים אחרים⁹.

ג. הרמ"א מביא את הסברה של מקום מצוה שניתן לגרש בעל כורחה. בניגוד לדבריו בריש הסעיף, שאם עוברת על דת, נראה מהניסוח שרבינו גרשום במקרה של עוברת על דת לא תיקן. אם כך, לא ברור מדוע יכול לגרש בעל כורחה במקום מצוה.

ד. בסוף דבריו הרמ"א מציג פתרון נוסף: "או מתירין לו לישא שתי נשים". זה מסלול שעוקף את הבעיה מכיוון אחר. אין צורך לגרש אישה בעל כורחה כי אפשר לשאת שתי נשים. מלשון הרמ"א צריך עיון באיזה מקרה מדובר כאן. האם דווקא במקום מצוה או גם במצבים נוספים.

גם בתקנת שוטה נראה שהרמ"א משנה כיוון בסוף דבריו. לאחר שמחייב לזונה, לפרנסה ולרפואתה ומעיר שיתכן שהיא כלל לא מגורשת, אם גרשה בכל זאת¹⁰ מעיר הרמ"א:

⁹ למשל במקרה שהאיש "עובר על דת" באופן שפוגע גם באישה. כמו שאישה שעוברת על דת יכול לגרשה בעל כורחה לפי סברה זו יתכן שהוא הדין באיש.

¹⁰ וצ"ע אם הדברים אמורים גם בעיתים שוטה ועתים חלומה. ומלשון הרמ"א הדבר לא מוכרע לענ"ד.

ש ע ר י ם

אבל בעתים שוטה ובעתים חלומה, וגירשה בעת חלימתה מפני שהיה נראה שתשאר כך, לא מהדרינן עובדא.

למרות שמקרה של 'עתים שוטה ועתים חלומה' לדעת רבים מהראשונים גם נכלל כחלק מהתקנה¹¹, במקרה זה שהיה נראה בעת הגירושין שתישאר חלומה, למרות שחזרה ונשתתה "לא מהדרינן עובדא" והאישה בוודאי מגורשת¹².

מה היחס בין כל הסברות שמגמישות את התקנות בהגהות הרמ"א לבסיס של הרמ"א שמתייחס לתקנות ברצינות?

תקנות חזקות בתוספת "ארגז כלים"

הערה נוספת שמפתיעה בדברי הרמ"א מופיעה בדרכי משה הארוך. לאחר שהרמ"א כותב באריכות על חרם דרבינו גרשום שלא לגרש בעל כורחה¹³, ולפני שמרחיב את הדיבור בתקנת שוטה מביא הדרכי משה את דברי הרשב"א, המצוטטים בבית יוסף, שאם נשאה במקום שלא מקובל לגרשה בעל כורחה, גם אם לא התנו במפורש לא יגרשנה בעל כורחה. מאחר שמן הסתם על דעת הכי נשאה. כפי שכתבנו לקמן, סברה זו שונה בתכלית מכל האמור לפני ואחרי בדברי הרמ"א. סברה זו מתאימה לבית יוסף הסובר שרק שיקול "על דעת מה נישאת האישה" מכריע אם ניתן או לא לגרש, ובמקום שזה מקובל או שידוע לאישה שאולי יגרשנה בעל כורחה כלל אין בעיה בגט בעל כורחה¹⁴. מדוע הדרכי משה מביא סברה זו?

שאלה נוספת שצריכה להישאל היא מה היחס בשיטת הרמ"א בין החרם שלא לגרש בעל כורחה לבין תקנת שוטה. מדובר בשתי תקנות של חז"ל¹⁵. לשניהם כפי שהוכחנו, הרמ"א

¹¹ הרמ"א מביא בעצמו בדרכי משה מהר"י וייל שמכריע כרשב"א.

¹² אמנם לא ברור אם הרמ"א בהגהות מתכוון שמגרשה לכתחילה או שרק בדיעבד לא מהדרינן עובדא. בדברי הדרכי משה הקצר והארוך נראה שהרמ"א סומך על סברה זו של תרומת הדשן לכתחילה. הוא חותם את דבריו לאחר שמביא המחלוקת בעניין עתים שוטה ועתים חלומה בתרומת הדשן.

¹³ בניגוד לבית יוסף שכלל לא מתייחס לחרם.

¹⁴ וכן מעיר ומבחין הדרכי משה בסימן א' על דברי הבית יוסף שמביא סברה דומה מהנמוקי יוסף בתקנה שלא לשאת שתי נשים.

¹⁵ אמנם תקנת שוטה מופיעה בגמרא ותקנת בעל כורחה מקורה ברבינו גרשום מאור הגולה, אך הבחנה זו כלל לא עולה בדברי הרמ"א.

ש ע ר י ם

מתייחס ברצינות ובחומרה. האם כשם שאם גרש שוטה יתכן שלא תהיה כלל מגורשת כך הוא הדין בגירושין בעל כורחה? האם הפתרון לשאת שתי נשים או הסברה של "מקום מצוה" שייך גם בשוטה?¹⁶

נראה כי נקודת המוצא של הרמ"א היא שיש להתייחס לתקנות ברצינות מלאה. כפי שהוכחנו לעיל, יתכן שהתקנות הם לעיכובא ממש ויתכן שהן אף משנות את המערכת המקורית של הדינים דאורייתא. כלל לא משנה אם מדובר בתקנת הגמרא או בתקנת חכמי אשכנז הקדמונים, הרמ"א מחויב לחלוטין לתקנה. באופן רחב יותר, ניתן לומר שתקנות הן חלק משמעותי מהמערכת ההלכתית. אך עלינו להיות מודעים שלכל תקנה יש גם 'ארגז כלים' שאיתו אפשר להתיר או להקל בתקנה.

אצל הרמ"א נראה שאותו ארגז הכלים הוא מגוון מאוד. הכלי הפשוט ביותר היא הסברה שבמקרים מסוימים לא תיקנו את התקנה, למשל- בעוברת על דת¹⁷. אלא שהרמ"א לא מסתפק בסברה זו. הוא מוסיף ומפרט רשימה של דרכים שניתן לגרש בהם בעל כורחה. במקום מצוה הרמ"א גם מציע לשאת ב' נשים כדרך נוספת להתמודד עם אישה שלא רוצה להתגרש¹⁸.

¹⁶ אמנם ייתכנו גם הבדלים בעקבות הפער שיש בין הטעם בשוטה "שלא ינהגו בה מנהג הפקר" לטעם שלא לגרש אישה בעל כורחה שבעקבות הציטוט מהרא"ש נראה שקשור לשיוויון.
¹⁷ ועיין במהר"ם פאדוה, המעט יותר מבוגר מהרמ"א וקרוב משפחה שלו, בתשובה י"ד. המהר"ם מביא סברה זו בלבד ומוצא דרכים להתיר באמצעותה. הרמ"א מצטט את המהר"ם, אלא שמוסיף עליו הרבה סברות נוספות.

¹⁸ ביחס לחרם שלא לשאת שתי נשים, יש להעיר בתוך שיטת הרמ"א כי בניגוד לתקנה שלא לגרש בעל כורחה התקנה שלא לשאת שתי נשים חלשה יותר, בניגוד לפוסקים אחרים שדווקא מבינים שהחרם לשאת שתי נשים הוא קשיח יותר, למשל במהר"ם פאדוה שצינתי בהערה הקודמת. לאחר שהרמ"א, באבן העזר סימן א' בהרחבה בהגהות ובדרכי משה הארוך והקצר, מעיר שהחרם נוהג ומימיו לא ראה אדם שנושא שתי נשים אף אם תתרצה אשתו הראשונה. הדרכי משה מביא את דברי הבית יוסף שמצטט את המהר"ק שכל הגזירה חלה רק עד סוף האלף החמישי ובטלה הגזירה. הרמ"א מעיר הגם שאנו כופין על החרם מכל מקום הווי בימינו מדין מנהג ובבחינת "מקום שנהג". לכן הוא מביא סברה שאין צורך במאה רבנים בשביל להתיר לשאת שתי נשים, כמו בתקנה המקורית. עוד מביא בהמשך שכל החרם היה לא אפרושי מאיסור דאורייתא, אלא שחז"ל חששו לקטטה. עוד מביא דברי הרשב"א שכלל לא גזרו בהרבה מצבים. בסוף דרכי משה הארוך מעיר הרמ"א שבמשומדת מביא תרומת הדשן שני מנהגים: 1. לזכות לה גט. 2. שיכול לישא אחרת ללא גט. והגם שמעיר שתרומת הדשן נוטה כדעת המצריכים לזכות גט ציין הדרכי משה שזה לא מצד שחששו לחרם שתי

שערים

אם כנים דברינו, והרמ"א אמנם סובר שיש תקנה אלימתא שלא לגרש בעל כורחה ולא לגרש שוטה. אלא שיחד עם זאת, באופנים מסוימים יש דרכים להתיר או למצא פתרון אחר. נראה שגם סברת הרשב"א שאסור לגרש בעל כורחה במקום שלא נהגו לגרש אישה בעל כורחה ש"על דעת הכי" נישאת לו, הינה סברה שהרמ"א ישתמש בה במקום הצורך. יתכן שסברה זו תשמש "כסברת על", דרכה אפשר להבין מתי הגיוני לגרש על אף התקנה. אם בעיני הציבור הכללי לא סביר לחייב את האישה להישאר נשוי לאישה, אולי יהיה מותר לגרש בעל כורחה. יתכן שדרך סברה זו גם מובנים ההבדלים בין תקנת שוטה לתקנת איסור גט בעל כורחה. כשם שלצורך מצוה יהיה מותר לשאת שתי נשים כך הוא הדין בשוטה¹⁹. בשכל של "בעלבתיים" הדבר מתקבל על הדעת, וממילא גם ניתן לומר שעל דעת הכי נישאת. במקרה כזה מודה הרמ"א שאפשר להשתמש בסברה זו בשתי התקנות. לעומת זאת, סברת 'מומין' לכאורה לא שייכת בשוטה, שהרי כל עצם התקנה היא שלא ינהגו בה מנהג הפקר וחשש זה קיים גם במומין, מה שאין כן בגט בעל כורחה שקשורה לשוויון בין האישה לאישה, כפי שציינו לעיל. ועוד צריך עיון בכל סברה לגופה ובכל מקרה לגופו.

בניגוד לנושאי כלים שנכנסו לגוף התקנות וביארו את ההגיון הפנימי בסברה²⁰, וממילא דרך הסבר וביאור התקנה גם ביררו את היחס בין התקנות והדרכים להתיר במצבים שונים, הרמ"א לא נותן ביאור מקיף וכולל עם הסבר פנימי לתקנה, אלא בעיקר נותן לה מעמד מחייב ורציני. יחד עם זאת, לצד כל תקנה יש רשימה של סברות שדרכן אפשר להתיר. לא תמיד יהיה הגיון פנימי לסיבת ההיתר ולא בהכרח יש הגיון פנימי בין הסברות השונות ההיתר. בחלקן יתכן שיש סברות שונות בתכלית²¹, אלא שהרמ"א לא מנסה לייצר מערכת אחת עם הגיון אחיד אחד.

נשים, אלא מצד שחששו שתיפול האישה השנייה ליבום ותהיה צרת המשומדת. מכל הנ"ל נראה, שאמנם יש מנהג מובהק שהתפשט בכל ארצות אשכנז של איסור לשאת שתי נשים אבל במקום הצורך בוודאי שהיתר נשיאת שתי נשים יכול לשמש כפתרון לבעיית "החרם האמיתי" של גט בעל כורחה של האישה.

¹⁹ כפי שהרמ"א מעיר בעצמו בסימן א' סעיף י'.

²⁰ למשל בט"ז לאורך סימן קיט ובפרט בסעיפים קטנים י"ב, י"ד.

²¹ למשל: סברת הרא"ש במומין, שאנו לא צריכים לדאוג יותר לטובת האישה על פני האישה ולכן במומין שכופין את האישה לגרש הוא הדין שבמומין דומה אפשר לכפות את האישה, שונה מסברת "צורך מצוה" שכלל לא דנה בעיקר התקנה אלא פשוט טוענת שכאשר יש צורך גדול זה סיבה להתיר.